

FARABİ VE SİYASAL DÜŞÜNCEDEKİ YERİ
(VIII₅)

Dr. Mohammad F. HAYAJNEH
Ürdün Üniversitesi, Amman

İslâm düşünürlerinin felsefeye ve özellikle siyasal felsefeye olan katkıları Batılı düşünürler tarafından çok uzun süre ihmâl edilmiş, belki de bilinçli bir şekilde ignore edilmeye çabalanmıştır. Oysaki Batı dünyası Kilisenin ağır baskısı altında tam bir karanlığa gömülmüşken, eski Yunan'ın felsefe geleneğini İslâm dünyası devralmış ve salt bunu işlemekle yetinmeyerek, İslâm çerçevesi içinde yepyeni yorumlara gitmişlerdir. Zaten Batı'nın eski Yunan'la ilişkiye girebilmesi de İslâm kaynakları dolayısıyla olmuş ve uzun süre unutulmaya ve unutturulmaya uğraşılan bu husus, 20. yüzyılın başından itibaren gene Batılı düşünürler tarafından açıklıkla ortaya konulmuştur.

Bu makalemizde söz konusu İslâm düşünürlerinin en önemlilerinden birisi olan *Farabî* üzerinde durmak istiyoruz. Zira kaynaklarda «al-Feylesof at-Türki» diyerek söz edilen düşünürün, bu özelliği de Türk okuyucusu için orijinal olsa gerektir. (Çubukçu, 1977, s. 23).

Farabî Maveraünnehirî'n Farab vilâyetindeki Vesic köyünde 870 yılında doğmuştur. Asıl ismi Ebû Naşr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzlûğ'dur. (Adıvar, s. 451) Batı'da «Alfarabius-Alpharabius» olarak tanınan Farabî'nin özgeçmişi konusunda fazla ayrıntılı bilgi sahibi olmamıza rağmen Türk asıllı olduğu ve babasının asker olduğu bilinmektedir. Ve gene kesin bilgi olmamasına rağmen yaşamının ana hatları genel çizgiler içinde ortaya konulabilir.

Farabî ilk öğrenimini Merv'de gördükten sonra, kesin tarihi tam bilinmemekle birlikte Bağdat'a gitti. Farabî'nin Arapçayı öğrenmesi de Bağdat'a gittikten sonra olacaktır. Farabi Bağdat'ta o çağların ünlü bilginlerinin öğrencisi oldu. Özellikle felsefeye karşı derin bir ilgi duymaktaydı. Adıvar bu konuda kesin bir bilgi olmamasını vurgulamakla birlikte, bir ara Harran'a gittiği ve burada Yuhanna b. Haylan ile tanışarak öğrencisi olduğu ve tekrar Bağdat'a geri döndüğü rivayet edilir. Zaten biraz yukarıda işaret etmiş olduğumuz gibi Farabiyle ilgili bilgilerimiz çok önemli ölçüde rivayetlere ve kesin olmayan bilgilere dayanmaktadır. Fakat Farabî konusundaki belirsizlikler salt ya-

şamı ile ilgilidir. Bunun dışında eserleri ve çalışmaları konusunda herhangi bir belirsizlik ve tereddüt yoktur.

Halep, Şam ve Mısır'ı da zaman zaman kapsayan parlak yaşamını 850 yılında noktlayan Farabî, yaşadığı süre içinde felsefe, mantık, psikoloji, müzik, matematik ve tıp alanlarında çalıştı ve eserler verdi. Bu arada özellikle Platon ve Aristo'yu yorumlamaya çabaladı. Böylesine geniş alanlardaki çalışmalarının tümünü ele almamız elbette mümkün değildir. Biz burada sadece Farabî'nin siyaset ilmiyle ilgili görüşlerine yer vermek istiyoruz. Fakat gene de Emeviler ve Abbasiler döneminde İslâm dünyasının bilime yaklaşımı üzerinde biraz duracağız. Zira aksi takdirde Farabî'nin içinde yetiştiği, yeşerdiği ortamı anlayabilmemiz mümkün olamaz.

İslâmiyetin sınırları Emeviler döneminde (661-750) çok genişlemiş ve İslâmiyet Arapça'dan çok başka diller konuşulan farklı kültür ve bilim merkezlerine egemen olmuştur. Bunun sonucunda ele geçirilen yerler halkının hayat ve düşünceleri de Arap hayat ve düşüncesiyle kaynaşmıştı (Sunar, 1972, s. 41).

Basra ve Küfe bu kaynaşmanın bellibaşlı merkezleri idiler. Aynı dönemde Suriye'nin Hıristiyan okullarının da önemli ölçüde etkin olduklarını görüyoruz. İslâmiyetin bu etkilerin dışında kalması beklenilemezdi. Gerçekten İslâm uygarlığı Emeviler döneminde İran'dan yani Sasani'lerden; Abbasiler döneminde de Yunan uygarlığından önemli ölçüde etkilendi.

Emevi sarayının hangi dinden olursa olsun, tüm bilim adamlarına açık olmasına karşın, bilim eserlerinin «resmî olarak» çevirisi işine Abbasiler döneminde başlandı. Gerçekten Sn. Sunar'm da belirtmiş olduğu gibi Abbasiler döneminin en önemli olayı, bu dönemde İslâmî olmayan İran, Hint ve Yunan bilimlerinin ve felsefesinin çeviri yoluyla İslâmiyete girmiş olmasıdır. İşte Türk düşünürü Farabî bu bağlam içerisinde, yani resmî çevirilerin üzerinde çok önemle durulduğu bir dönemde ortaya çıkmış ve felsefe açısından son derece önemli bir işlevi üstlenmişti.

Farabî'ye gelinceye dek hiç kuşkusuz çok çeviriler yapılmıştı. Edebiyat ve tarih alanları da özellikle İranlılardan; matematik ve tıp alanlarında Hintlilerden (Sunar, s. 53); astronomi, tılsım ve sihir gibi alanlarda Keldanlılardan; kimya alanında Mısırlılardan; mantık, felsefe ve gene matematik alanlarında da Yunanlılardan çok sayıda çeviri yapılmıştı. Aristo'nun tümevarım yöntemini kullanarak yeni sentezler yapılabilmesine karşın Aristo felsefesi henüz tümüyle kavran-

mamıştı. İşte Aristo'nun İslâm dünyasına tam anlamıyla tanıtılması ve kavratılmasının onuru Farabî'nin olacaktır.

Gerçekten Farabî felsefeyi özel bir alan olarak geliştirmiştir. Kendi döneminde el altında bulunan ve Süryanice'den yapılmış çevirilere itibar etmeyerek Bağdat'tan Buhara'ya gitmiş ve orada Aristo'nun ve diğer düşünürlerin tüm eserlerini topluca inceleyerek «Al-Talim al-Sani» başlıklı eserini oluşturmuştur. Bu eser daha sonraları İbni Sina'nın düşüncesinin de temeli olacaktır. Aristo'nun tüm eserlerine eksiksiz şerhler yapmış ve ayrıca bunları kusursuz bir biçimde özetleyerek kolay anlaşılmasını sağlamıştır.

Prof. Adıvar'a göre (s. 467 vd.) Farabî devlet kuranımda öncelikle Eflatun'un etkisinde kalmıştır. Bu arada özellikle Eflatun'un «Devlet»inin ağırlığını hissedebiliriz. Farabî'ye göre dünyadaki tüm insanlar doğal bir gereksinmenin sonucu olarak bir araya gelmişler, bir devletin üyesi olarak bir yöneticinin yönetimi altına girmeyi kabul etmişlerdir. Yönetici olan tek bireyin iradesi aslında devletin iradesini temsil eder. Eğer yönetici (Farabî'nin deyişi ile reis) kötü, cahil, hataya düşmüş veyahut ahlâksız olursa devlet de kötü bir devlet olur. Ancak filozofların egemen olduğu devlet iyi devlettir. Farabî bu nedenle düşündüğü hükümdarın insanlığın tüm erdemleriyle felsefeyi kafasında bütünleştirmiş bir kişiliği olmasını ister, Farabî'nin deyişi ile bu hükümdar «hırka-i nübüvveti giymiş bir Aflatun-i ilahî» gibi olmak durumundadır, yani «Peygamber hırkasını giymiş kutsal bir Eflatun» gibi olmak zorundadır. Farabî'nin bu görüşüne, felsefesinin «peygamber kuramı» adı verilir. Zaten Farabî bu başlangıç noktasından hareketle, İslâmiyetin «vahiy» ve «ilham» ilkelerini felsefeyle uzlaştırmaya çabalamıştır.

Ancak gene Prof. Adıvar'ın belirtmiş olduğu üzere Farabî'nin bu alandaki görüşleri orijinal olmadığı gibi, kendisi çağının toplumsal ve siyasal kurumlarını ve bunların gelişim ve değişimlerini incelemiş değildir. Bu konularda gene Yunan filozoflarına başvurmuştur. Fakat «devlet reisliği» söz konusu olduğunda Farabî'nin orijinal görüşleriyle karşı karşıya gelmekteyiz.

Gerçekten Farabî devlet reisliği kurumuna çok önem vermiştir. Farabî'ye göre mükemmel bir devlet, tek bir vücut gibi bir birlik ve bütünlük oluşturmali ve bu tek bütünlüğün paraçları olan bireyler kendi uzmanlık alanları içinde olan işleri yapmalıdırlar. (Bu görüş Eflatun'da genişliğine işlenen 'organizmacı devlet görüşünün' ifadesi olmaktadır). Doğada insan vücudundaki bir organın hastalığı nasıl diğer

organlarca hissediliyorsa, devlette de aynı şekilde bir ferдин hastalığı, ya da rahatsızlığı tüm devlette hissedilmelidir. Farabî'ye göre ahlâk ancak, aynı zamanda dinsel bir cemaat oluşturan devlette olgun bir düzeye çıkabilir. Büyük ve iyi bir devlette bireyler birbirlerine yardımcı olurlar, sözlerine sadıktırlar, iyilik ve ikram severdirler. Cahil ve kötü bir devlette ise bu devletin halkı yiyecek, çiçek ve karşı cinsten başka bir şeyle ilgilenmezler.

Farabî'ye göre kötü bir devlette bu kötülüğün sorumlusu «reis» tir ve bu nedenle onu âhirette azap bekleyecektir. Farabî devlet reisi ve devletle ilgili görüşlerini topladığı «Kitab ara ahi al-madina al-fazila» başlıklı kitabında iyi bir reisin sahip olması gereken özellikleri ayrıntılı bir biçimde anlatmaktadır. Ancak böylesine fazla sayıda iyi özelliğin tek bir bireyde bulunamayacağını da düşünen Farabî, devletin başına bu özellikler açısından birbirini tamamlayacak iki, ya da üç, ya da daha fazla sayıda reisin geçebileceğini kabul eder. Sn Adıvar'm da vurgulamış olduğu üzere bu durumda Farabî bir anlamda elitist bir yönetim biçimini; bir «aydınlar aristokrasisini» de kabul eder görünmektedir. Gene Farabî'ye göre devleti bu biçimde yönetenler ile bu biçimde yönetilenler «saf bir ruh âlemine» girecekleri gibi, bu dünyada elde ettikleri bilgi derecesinin yüksekliğine göre, âhirette de yüksek derecelere erecekler ve aynı derecede yüksek «saadet lezzeti» tadacaklardır. Dikkat edilirse Farabî'nin bu görüşleri kendinden yüzyıllar sonra gelecek olan büyük Alman düşünürü Hegel'i de önemli ölçüde anımsatmaktadır. «Entellektüelist felsefesinde» Farabîye göre maddî olan şeyler ruhun tahayyüllerinden başka birşey değildir. Asıl gerçek olan varlık ruhtur. Yalnız Tanrı saf ve tek bir ruhtur.

Biraz yukarıda Farabî'de iyi bir reisin sahip olması gereken özelliklerin ayrıntılı bir biçimde anlatıldığını söylemiştir. Bu özellikler «yaratılıştan bulunah özellikler» ve «sonradan kazanılan özellikler» olarak iki grup içinde toplanmaktadır (Çubukçu, Ankara 1977, s. 25/26).

Reiste yaratılıştan bulunması gereken özellikler şunlardır :

- 1 — Sağlam bir bedeni olmalı ve herhangi bir sakatlığı olmamalıdır.
- 2 — Anlayışlı ve zeki olmalıdır.
- 3 — Belagat sahibi olmalı ve herşeyi anlaşılabilir biçimde anlatabilmelidir.
- 4 — Bilimi ve araştırmayı sevmelidir.

5 — Ahlâkî nitelikleri tam olmalıdır. (Farahî bu nitelikleri şu şekilde sıralıyor :

- Yemede ve cinsel arzularda ölçülü olmak,
- Dostluğu sevmek,
- Yalandan sakınmak,
- Ululuğu benimsemek,
- Dünyalık paraya ve çıkara düşkün olmamak,
- Adaleti sevmek, zulümden kaçınmak,
- Ölçülü olmak,
- Büyük bir azim ve irade sahibi olmak,
- Gerekli şeyleri yapmakta cesaretli olmak.

Reisin sonradan kazanması gereken özellikler de şöyle sıralanıyor :

- 1 — Ölçülü ve ruh sağlığı yerinde olmak,
- 2 — Kendinden önce gelenlerin yasa ve yöntemlerini iyi bilmek. Eskiden yaşamış olanların yaptıklarından yararlanmak,
- 3 — Eskilerin deneyimlerinden ve koydukları yasalardaki yeni hükümler çıkartabilmek,
- 4 — Gündelik işlerde eski kentlerin yöntem ve törelerinden yararlanmak. Yönettiği kentin çıkarlarını koruyabilmek için isabetli kararlar almak.
- 5 — Çıkardığı hükümler ve koyduğu yöntemler konusunda halkı bilinçlendirmek için öğretime ağırlık vermek,
- 6 — Savaş kurallarını iyi bilmek ve savaşa dayanıklı olmak.

Bu makalemize Farabî'nin «Mutluluğu Kazanma - Tahsilü's-Sa'ade» başlıklı kitabından alacağımız bazı bölümlerle son vermek istiyoruz : (Atay, Ankara 1974, s. 21 vd.).

«... Sonra insan ilmine başlamalı ve insanın uğrunda yaratıldığı gayenin, yani elde etmek zorunda olduğu olgunluğun ne ve nasıl olduğunu araştırmalıdır... O, bunlardan her birinin ne ve nasıl olduğunu, neden ve ne için olduğunu, hepsinin bilinip, anlaşılıp, birbirinden ayırd edilene kadar tanımlamalıdır. Bu siyasî ilimdir. Bu, yaratılıştaki kabiliyetin her birine sağladığı ölçülerdeki siyasî toplum yoluyla şehirlilerin kendileriyle mutluluğu elde ettikleri nesnelere bilmekten ibarettir...

Şehir tarafından meydana gelen toplulukta bunları ve bütün dünyada bulunanlara benzerliği olan milleti görecektir. Nasıl ki, dünyada olduğu gibi bir ilk ilke vardır, sonra diğer ilkeler sıra ile onu takip eder. Bu ilkelerden meydana gelen varlıklar ve diğer varlıklar sırayla bu varlıkları takip eder, böylece varlık dizisinde en aşağı mertebedeki varlıklarda son bulurlar. Aynı şekilde millet veya şehir bir üst kumandanı ihtiva eder, bunu başka kumandanlar takip eder ve onları diğer şehirliler takip eder ki; sırasıyla kendilerini de daha başka şehirliler takip eder ve böylece şehirlilerin sonu, şehirlilerin ve insan varlıklarının en aşağı mertebesinde son bulur. Bu suretle şehir bütün dünyanın ihtiva ettiği şeylerin benzerini ihtiva eder...».

KAYNAKLAR

Adivar, Adnan; Farabi : İslâm Ansiklopedisi, Cilt 4, s. 451-469.

Atay, Hüseyin Prof. Dr.; (çev.) «Farabi'nin Üç Eseri :

Mutluluğu Kazanma,

Eflatun Felsefesi,

Aristo Felsefesi.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yayınları 115, Ankara, 1974.

Çubukçu, İbrahim Ağâh, «İslâm Düşünürleri» : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yayınları Ankara, 1977.

Küyel, Mübahat Türker, Prof. Dr.; «Aristoteles ve Farabi'nin Varlık ve Düşünce Öğretileri» (Doçentlik Tezi), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Yayınları 188, Ankara 1969.

O'Leary, de Lacy; «İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri» (çev.): Hüseyin Yurdaydm - Yaşar Kutluay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yayınları CII Ankara 1971.

Sunar, Cavid, Prof. Dr.; «İslâm'da Felsefe ve Farabi» I-II : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yayınları CV Ankara 1972.